

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

KRITERIJI RAZREDNOSTI V RAZVITIH DRUŽBAH

Janez Jerovšek

Dokler bodo v človeški družbi obstajale razne vrste neenakosti, toliko časa bo v zavesti ljudi obstajal tudi problem razredne in socialne grupiranosti. Boj za enakost in odpravo raznih vrst privilegijev ima svoj izvor predvsem v ideoloških in moralnih pobudah, medtem ko omejujejo in determinirajo uresničenje tega boja vedno ekonomske možnosti. Zmanjšanje razrednih razlik ali celo ukinitvev razrednosti v družbi pa še ne ukinjata in ne odpravljata sleherne socialne in druge neenakosti. Zato bo problem razrednega ali socialnega grupiranja tudi v socialističnih družbah še dolgo aktualen.

Sociološka literatura na zahodu, delno pa tudi na vzhodu, predvsem v Poljski, kaže vedno večji interes za problematiko razrednega in socialnega grupiranja. Pojavlja se vrsta raziskav, ki hočejo predvsem na lokalnem nivoju empirično ugotoviti sedanje razredno ali socialno grupiranje. Za ameriško sociologijo — ki po svoji tradiciji ni navezana na marksistične pojme in kategorije, kakor velja to v veliki meri za evropsko — je zanimiva le tista socialna analiza, ki uporablja le takšna dejstva, ki so živo prisotna v zavesti vsakega posameznika in jih je moč tudi statistično kvantificirati. Na tej podlagi poteka razredno grupiranje po subjektivno-psihološki poti, glede na to, v kateri razred se posamezniki sami uvrščajo. Kljub temu močno uveljavljenemu empiričnemu izhodišču, je pojem razreda za ameriško, še bolj pa za evropsko sociologijo izredno aktualen. V evropski sociološki literaturi, tako zahodni kot tudi vzhodni (predvsem v poljski), se vedno bolj pogosto pojavlja vprašanje, v kakšni meri je zaradi spremenjenih socialnih struktur Marxov pojem razreda še prikladno analitično sredstvo. Pri tem se prve težave pojavijo že pri sami določitvi Marxove definicije razreda, saj je treba njen smisel razbrati iz različnih kontekstov. Mnogi Marxovi interpreti poudarjajo, da ima pojem razreda v različnih njegovih tekstih različen obseg. Tudi Lenin v svoji definiciji ni zajel vseh tistih konstitutivnih elementov (n.pr. razredne zavesti), ki jih je Marx pripisal razredu. Da pa je pojem družbenega razreda vendar lahko igral takšno vlogo — pravi Stanislaw Ossowski — kakršno je imel v zgodovini marksizma in v zgodovini socialnih prevratov v zadnjem stoletju, je moral ustrezati na videz nasprotnim postulatam.¹

Naša dolžnost je, da odgovorimo na vprašanje, kakšna je socialna struktura naše družbe, s kakšno intenziteto se spreminja in v katero smer teče. Od tega, kako bomo odgovorili na to vprašanje in s kakšnim teoretičnim instrumentarijem se bomo lotili analize tega problema, pa je odvisna tudi rešitev cele vrste drugih vprašanj tako teoretične kakor praktične narave. Potrebno pa se je tega problema enkrat lotiti, saj je ostajal dolga leta zanemarjen. Pri nas smo se problematike razredov in analize socialne strukture

¹ Stanislaw Ossowski: *Klassenstruktur im sozialen Bewußtsein*, str. 112.

lotevali — razen nekaj izjem — pretežno šolsko, prosvetiteljsko. Razlagali smo na dokaj shematiziran način osnovne pojme o razredih, zelo malo ali nič pa smo povedali o tem, kakšna socialna struktura nastaja v naši družbi.

V tem pogledu je zahodna sociologija daleč pred nami, saj je dala samo v zadnjih nekaj letih vrsto pomembnih teoretičnih del, ki obravnavajo problematiko razredov, kakor tudi številne empirične raziskave s tega področja. Za večino teh del lahko rečemo, da ne predstavljajo apologije obstoječe socialne stvarnosti.

Ce hočemo izvesti razredno ali socialno analizo določene družbe, potem se moramo najprej vprašati, ali so pojmi, definicije, s katerimi skušamo analizirati določeno stvarnost, še ustrezne; vprašati se moramo, če niso v družbi prisotne nekatere sile, ki so empirično danost že v takšni meri spremenile in modificirale, da naši pojmi niso več adekvatni ali pa vsaj ne dovolj precizni. Če se namreč lotevamo analize empirične stvarnosti z neustreznim teoretičnim instrumentarijem, je naša analiza lahko zgrešena, pa čeprav je v bistvu konsekvantna in logična. Pri analizi socialne oziroma razrednostne strukture naše družbe se moramo zato najprej vprašati, ali se z veljavnimi pojmi sploh lahko lotimo naše družbe. Drugače povedano: ali je marksistični model o razredih še prikladno sredstvo za analizo naše razredne oziroma socialne strukture. Če bomo namreč hoteli za vsako ceno vztrajati pri uporabi veljavnih pojmov, ne da bi podvomili o njihovi uporabnosti, potem je veliko možnosti, da bomo delali stvarnosti silo. Ta naš dvom o uspešnosti uporabe tistega teoretičnega modela o razredih za analizo naše družbe, ki ga je dal marksizem, izhaja iz tega, ker vidimo, da dobimo pri uporabi tega modela brezrazredno družbo. Ko pa rečemo, da pri nas ni več razredov, da smo dosegli brezrazredno družbo, ali ne obstaja v tem primeru možnost, da taka trditev ne bi prenesla empirične kritike? Neposredna empirična izkušnja nam namreč kaže, da se pri nas še vedno javljajo določene socialne grupacije. Ugotoviti pa moramo, ali imajo te socialne grupacije razredni značaj, in dognati moramo, na podlagi katerih meril jih spoznavamo, določamo in razvrščamo.

Eno in isto družbo je možno razredno ali socialno opredeliti na podlagi različnih kriterijev ali teoretičnih modelov. Prikazana razredna razporeditev družbe je torej odvisna od tega, s kakšnim teoretičnim modelom se lotevamo analize te družbe. Zato se nam zdi izredno važno, da formuliramo teoretični model, s katerim bomo prikazali najbolj resnično socialno strukturo naše družbe.

Ce skušamo analizirati socialno oziroma razredno strukturiranost naše družbe z Marxovim teoretičnim modelom o razredih, se znajdemo v zadregi, ker pravih razredov ne bomo več našli, ali pa bomo našli kvečjemu ostanke določenih razredov. V Marxovem teoretičnem modelu razredov so temeljni elementi naslednji: privatna lastnina, socio-ekonomski status, razredni interes, razredna zavest, razredna organizacija in razredni konflikt. Lahko postavimo vprašanje: ali še smemo govoriti o razredu v marksističnem smislu, ko eden od teh bistvenih elementov ni več prisoten?

Kateri razred obstaja pri nas ali npr. v Sovjetski zvezi, ki ima privatno lastnino, iz katere izhaja takšen socio-ekonomski status, da mu omogoča bogatenje in z njim izkoriščanje tuje delovne sile, ki se zaveda, da tvori posebno grupo — razred, na katero ga vežejo isti interesi, ki ima za obrambo svojih interesov tudi posebno politično organizacijo in stoji do drugih razredov v

konfliktnem odnosu. Če se tega modela dosledno držimo, potem bomo v socialističnih družbah težko našli socialno grupacijo, ki ima vse zahtevane elemente.

Marxov model o razredih pomeni genialno teoretsko posplošitev buržuanke in sploh vsake na privatnem lastništvu temelječe družbe. Temeljna kategorija tega modela je lastnina, tj. posedovanje sredstev za proizvodnjo v rokah določene grupe, ki je zaradi tega nosilec moči, avtoritete, oblasti in kontrole — in izključenost druge grupe iz pravice do posedovanja teh sredstev. Iz tega razloga najdemo v vsaki na privatni lastnini temelječi družbi — *dva osnovna* antagonistična razreda. Če pa s tem modelom analiziramo socialistično družbo, ki je v bistvu (čeprav še ne na vseh nivojih ekonomskega življenja) ukinila lastništvo kot vir bogatenja in izkoriščanje tuje delovne sile, se znajdemo v zagati, ker ne odkrijemo več tistih dveh temeljnih antagonističnih razredov, ki sta v vseh lastniških družbah prav zaradi svojega antagonizma dajala pečat celotnemu ekonomskemu in družbenemu dogajanju. Odkrili pa bomo razne vzporedne razrede, ki za ta model niso najbolj karakteristični. Iz tega sledi: če ugotavljamo v socialistični družbi razrede, potem ti razredi ne korespondirajo Marxovemu teoretičnemu modelu o razredih, marveč imajo samo nekatere njegove elemente. Tisti, ki dosledno uporabljajo ta model pri analizi socialne strukture socialistične družbe, pravijo, da v socializmu obstajajo razredi, vendar da *»se ti razredi ne morejo imenovati razredi v pravem smislu besede«*² [podčrtal J. J.]. Sociologija mora dati nedvoumen odgovor: ali obstajajo v socialističnih družbah 20 ali 40 let po tem, ko so izvedle revolucijo in ukinile v poglavitnih gospodarskih panogah privatno lastnino, še razredi ali ne. Če nam empirija kaže, da obstajajo v socialistični družbi določene grupacije, ki nimajo karakteristik Marxovega teoretičnega modela o razredih, potem moramo ta model dopolniti ali ustrezno izpremeniti. Nikakor pa ne moremo reči — v želji, da bi bili v celoti zvesti Marxovemu modelu — da *»obstajajo v socializmu razredi, vendar da to niso razredi v pravem smislu besede«*. To ni resna sociološka analiza, marveč preprost sofizem: je razred in ni razred.

Za sodobno kapitalistično družbo pravimo ponavadi, da sestoji iz dveh temeljnih razredov: iz buržoazije in proletariata. Zastavlja pa se vprašanje, ali imata buržoazija in proletariati v zahodnih industrijsko razvitih družbah še vse tiste lastnosti, ki sta jima jih pripisala Marx in Engels. In če ne, katere lastnosti je izgubila buržoazija in katere nove lastnosti je pridobila. Isto velja za proletariati; katere nove lastnosti je pridobil, katere lastnosti je izgubil. Denimo, da imamo določeno definicijo za buržoazijo in določeno definicijo za proletariati: in če buržoazija eno od svojih lastnosti, ki so vsebovane v tej definiciji, izgubi, ali je to še buržoazija? Drugič, če proletariati eno od teh lastnosti, ki so vsebovane v definiciji, izgubi, ali je to še proletariati? Vprašanje postavimo nekoliko drugače: tudi kapitalizem ima svojo definicijo; če eno izmed lastnosti, ki so značilne za kapitalizem oziroma za definicijo kapitalizma, izgubi, ali je potem to še kapitalizem? Neposredna izkušnja in tudi teorija nam kažeta, da je kapitalizem izgubil nekatere lastnosti, da jih še izgublja in da pridobiva nove, toda kljub temu še vedno ostaja kapitalizem. Isto lahko rečemo tudi za buržoazijo: nekatere svoje lastnosti je izgubila, druge, nove je pridobila, vendar je še ostala buržoazija. Isto velja za proletariati v zahodnih razvitih industrijskih državah: določene lastnosti je izgubil, druge pa si pridobil, vendar je še

² Branko Caratan: *Socijalizam i klase* — *Naše teme*, št. 8, 1965, str. 1250.

ostal proletariat. Pri tem izhajamo iz naslednje teze: če imamo določeno definicijo kapitalizma, buržoazije in proletariata, ki je ne uporabljamo rigorozno, potem je ta definicija veljavna vse dotlej, dokler niso kapitalizem, buržoazija in proletariat izgubili tistih glavnih tipičnih lastnosti, ki jih opredeljujejo za kapitalizem, buržoazijo in proletariat. Vendar je naša dolžnost, da neprestano konfrontiramo definicije in prakso in da ugotavljamo, v koliki meri je praksa modificirala pojme oziroma v koliki meri pojmi ne ustrezajo več spremenjenim razmeram in jih je potrebno teoretično dopolniti ali spremeniti. Primer: vzemimo sodobnega buržuja, ki ima delnice vložene v razne akcijske družbe. Sam ne vodi podjetja, pač pa je to buržuj, za katerega je značilna ločitev lastnine od kontrole. Vendar so te delnice, ki jih ima vložene, tolikšne, da mu prinašajo dividende, na podlagi katerih lahko ugodno živi in veča svoje bogastvo. Na drugi strani vzemimo delavca, ki dela v nekem podjetju, prodaja svojo delovno silo in ima istočasno vloženi tudi nekaj delnic. En del dohodka črpa iz mezdnega odnosa, drugi del pa črpa iz svojih delnic. Ta pojav delavca-delničarja ni tako izjemen, saj je v ZDA npr. na milijone delničarjev; ena sama korporacija ima nekaj sto tisoč delničarjev, med katerimi je ogromno število delavcev. Ali je pri tem možno postaviti točno razmejitve, kje se delavec neha in kje se začne buržuj? Lahko bi rekli takole: kapitalist je tisti, ki ima večje število delnic, po količini in vsoti toliko, da mu prinašajo takšne dobičke, da mu ni treba prodajati lastne delovne sile. Delavec pa je tisti, ki prodaja svojo delovno silo in mu je to osnovni vir dohodka. Toda praktično je nekje neka meja, kjer se delavec lahko zelo približa buržuju in kjer se buržuj lahko približa delavcu. Pri opredeljevanju delavca in buržuja moramo ta empirična dejstva upoštevati, sicer zapademo v dogmatske simplifikacije. Seveda pa ne moremo govoriti o vplivanju delavcev-delničarjev na vodenje in upravljanje velikih korporacij, saj je moč vpliva odvisna od višine delnic.

V vseh zgodovinskih družbenih sistemih je lastnina predstavljala materialno podlago razredne grupiranosti in sleherne kontrole. Kdor je razpolagal z lastnino, kdor je torej imel v rokah sredstva za proizvodnjo, ta je razpolagal tudi z delovno silo (suženjstvo, fevdalizem), ali pa je delovno silo najemal (kapitalizem) in jo s tem tako ali drugače kontroliral. Ločitev lastnine od upravljanja pa je v tem pogledu sprožila tiste bistvene spremembe, ki so ekonomsko in politično vlogo kapitala tako omejile in zmanjšale, da lahko rečemo, da je razred kapitalistov zgodovinsko tako rekoč že odigral svojo vlogo. Nosilec bistvenih ekonomskih in družbenih procesov v razvitih industrijskih zahodnih državah ni več razred kapitalistov, temveč so to druge socialne grupacije. Ena najpomembnejših socialnih grupacij so »menagerji«, ki zanje ne moremo reči, da so kapitalisti, čeprav se delno (v relativno majhnem odstotku) rekrutirajo iz razreda kapitalistov in čeprav so nekateri (tudi v relativno majhnem odstotku) nosilci akcij. Značilno je, da se je odnos med menagerji in kapitalom bistveno izpremenil. Prej so lastniki najemali menagerje, danes pa menagerji najemajo kapital in postavljajo lastnike v povsem podrejen položaj. Zato nastajajo nove oblike družbenih konfliktov med menagerji in akcionarji. Iz teh konfliktov nastajajo celo razni »akcionarski upori«, ki vodijo do posebnih združenj akcionarjev za zaščito njihovih interesov. Poleg tega so menagerji vedno manj odvisni od akcionarjev, ker so velike korporacije sposobne, da večji del novih investicij črpajo iz lastne akumulacije. »V ZDA je bilo med leti 1946 in 1953 v modernizacijo in razširitev industrije investiranih 150 mili-

jard dolarjev. Od tega je bilo kar 64 % investiranih iz »notranjih izvirov« samih podjetij.³ »Kapitalistični družbeni okviri še vedno obstajajo, toda glavni izvor dejanske družbene moči in vpliva ni več individualna kapitalistična lastnina, temveč položaj, funkcija, ki jo nekdo zavzema v državnem aparatu, v hierarhični organizaciji gospodarskih monopolov in v vrhovih velikih političnih in družbenih organizacij.«⁴ Kontrola je postala funkcija položaja, ne pa lastnine. Lastninski odnosi potemtakem niso več edini in pglavitni regulator socialnih pozicij. Status sodobne birokracije ne temelji in ne izhaja iz lastnine.

Frank Tannenbaum gre celo tako daleč, da zaradi ločitve lastnine od kontrole enači usodo delničarjev z usodo delavcev, ko pravi, »da milijoni lastnikov delnic (in včasih stotisoči v eni sami korporaciji) imajo lastnino brez potrebnega znanja, neposredne odgovornosti in brez moralnega zaupanja. Če so nezadovoljni, prodajo svoje deleže in se vključijo v drugo podjetje. Podobni so delavcu, ki išče boljše delo... Opažamo dvojno fluidnost dela in lastnine ter dvojno neodgovornost. V vsakem primeru je motiv kontrole denaren. Veliko število delavcev in lastnikov je v istem čolnu: življenje si delajo iz podjetništva, v katero nimajo moralnega zaupanja in v katerem iščejo samo priložnost za denarni dobiček... Delavec in delničar sta anonimna in oba podrejena silam, ki jih ne moreta kontrolirati, oba morata sprejemati odločitve od ljudi, ki jih ne moreta poznati... Takšno stanje fluidnosti in anonimnosti ni bilo nikoli prej značilno za tako velik del celotne populacije, kot je to danes... Psihološke in moralne korenine sodobnega sveta so v tem, da mestni človek, delavec in lastnik ne pripadata nečemu, kar bi bilo realno, nečemu, kar bi bilo več kot je njihov impersonalni denarni interes. Uiti iz te globoke tragedije naše industrijske družbe je velika dolžnost našega časa, iz sveta, v katerem nista niti lastnik niti delavec identificirana z izvorom svojih dohodkov.«⁵

V razvitih industrijskih družbah — tako na vzhodu kot na zahodu — so bile v zadnjih dveh desetletjih izvršene pomembe strukturne spremembe, ki se kažejo v tendenci po materialni nivelizaciji, občutnem porastu življenjskega standarda vseh slojev, v prenašanju prestiža na potrošniški nivo, podobnem stilu življenja različnih družbenih slojev, v izraziti mobilnosti in zato manjši kohezivnosti različnih slojev itd. Vse te in podobne spremembe so tolikšne, da jih s shematično in dogmatično uporabljano dihotomično razredno shemo ni mogoče razložiti.

Tudi pojav srednjega razreda ali srednjih slojev, ki postajajo v sodobnih industrijskih družbah najštevilnejši, zastavlja vprašanje o analitični uporabnosti izrazito dihotomične koncepcije razredne družbe. Marx je formuliral teoretično najbolj dosledno dihotomično teorijo razredne družbe, a pri analizi konkretne družbene stvarnosti ni mogel spregledati »med proletariatom in buržoazijo stoječe mase«.

V zvezi s pomembnimi strukturnimi spremembami v sodobnih industrijskih družbah srednji sloji niso samo v številčnem porastu, temveč se veča tudi njihova vloga. S tem v zvezi pa je potrebna ponovna opredelitev pojma »srednji sloj«, da bi upoštevali spremenjena empirična dejstva. Žal je ta pojem povzročal marksistom vedno težave in je bil zato tudi pogosto uporabljen v dokaj shematizirani obliki.

³ Najdan Pašić: *Savremena država*, str. 125.

⁴ Ibid., str. 114.

⁵ Frank Tannenbaum: *A Philosophie of Labour*, str. 105, 106, 108, 109.

Stanislaw Ossowski je mnenja, da je s srednjim razredom uvedena tričlenska razredna shema, ki ustreza naslednji ekonomski graduaciji: kapitalisti so razred, imajo v rokah sredstva za proizvodnjo v velikem obsegu, ali vsaj toliko, da lahko zaposlujejo mezdne delavce; malomeščani so tisti, ki imajo v lasti sredstva za proizvodnjo le v omejenem obsegu; proletariat je načeloma razred, ki nima nobenih sredstev za proizvodnjo. Toda v tej funkcionalni shemi odločajo o mejah med razredi družbene vloge (odnos do sredstev za proizvodnjo, delo, odnos do meznega dela) in ne stopnje premoženja. Nasprotno pa so po ekonomski graduacijski shemi vključeni v srednji razred tudi rentniki, lastniki majhnih industrijskih podjetij in drugi kapitalisti, katerih lastnina ne presega meje »srednjega premoženja«.

Pri natančnem opazovanju — pravi dalje Ossowski — »vodi funkcionalni ekonomski kriterij pri razredni razmejitvi kapitalistov od malomeščanov (*Kleinbürger*) in proletariata v konflikt s sociološkimi kriteriji: inženir kot mezdni delavec v kapitalističnem podjetju ne velja za proletarca prav tako kot zdravnik, ki dela v privatnem sanatoriju. Kot vemo, je pojem proletariata za Marxa povezan s koncepcijo načelne dihotomije. Proletarec je človek, ki ga pred ekstremnim izkoriščanjem ne ščitijo nobene kvalifikacije... Ta kriterij pa soglaša z Marxovo intencijo, da izloči vsakega zdravnika in inženirja iz razreda proletarcev. ...Srednji razred tvori mejno področje med dvema antagonističnima fundamentalnima razredoma... Če igra najvažnejšo socialno vlogo v življenju srednji razred, če večina naroda pripada njemu, potem postanejo ostre razlike med ekstremnima razredoma manj pomembne.«⁶

Ossowski govori, kakor vidimo, o srednjem razredu. Ralf Dahrendorf in tudi mnogi zahodni sociologi pa govorijo o srednjem sloju. Kako te kategorije prebivalstva opredeljujemo, pa je zopet odvisno od kriterijev, ki jih uporabljamo. Miroslav Pečujlić je mnenja, da je pretežni del izrazitih predstavnikov srednjega sloja (svobodni poklici in nižji uslužbenci) v takem položaju, ki ga označujejo izraziti elementi najemniških odnosov. Objektivno so torej v istem položaju kot delavski razred, toda značilno je, da srednji sloji sami sebe ne štejejo za pripadnike delavskega razreda. Če pa srednji sloji nimajo istih interesov kot delavski razred in če ne nosijo v sebi iste zavesti, jih ne moremo šteti za pripadnike delavskega razreda.

Težave pri opredeljevanju srednjih slojev so med drugim v tem, ker je »razpon pozicij, ki jih zasedajo na vertikalni lestvici, izredno širok, saj segajo od najvišjega državnega uradnika prek visoke industrijske birokracije do navadnega, najnižjega poštnega uradnika. Znano pa je, da imajo posamezniki iz novega srednjega sloja znatno gospodarsko in politično moč. Vendar se doslej niso organizirali, da bi tako svojo moč na določen enoten način na gospodarskem in političnem področju tudi izvajali. Vzrok, da se srednji sloji kot razred niso organizirali, je v različnosti njihovih dohodkov, pozicij, socialnega izvora in v divergenci njihovih poklicnih interesov.«⁷

Vzemimo tisti del birokracije — imenujemo jih lahko tudi menagerje — ki ima v rokah vse komandne položaje v industriji. Tega sloja ne moremo

⁶ Stanislaw Ossowski: *Klassenstruktur im sozialen Bewußtsein*, str. 102, 103, 122.

⁷ Citirano iz knjige Ralf Dahrendorf: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der Industrieller Gesellschaft*, str. 54.

istovetiti z buržoazijo — kot dela to Najdan Pašić,⁸ ker nima tistih karakteristik, ki v temelju opredeljujejo kapitalista. Čeprav je ta industrijska birokracija v nekem smislu delodajalec, pa vendar ni lastnik proizvodjalnih sredstev, kar je ena od temeljnih značilnosti buržoazije. Sama o sebi je celo prepričana, da je zastopnik širših, splošnejših družbenih interesov in v nekem smislu tudi je, saj ravno ona skrbi za razširjeno reprodukcijo, ne pa akcionariji, ki so zainteresirani predvsem za delitev dobička.

Zahodna sociološka literatura o srednjih slojih je zelo obsežna. Izvršene so bile tudi številne empirične raziskave. Ker pa v ta sloj spadajo zelo različne kategorije prebivalstva, je težko postaviti kriterije, ki bi bili za vse te različne kategorije res uporabni in veljavni. Težave nastopajo še s tem, ker označuje nove srednje sloje dejstvo, da niso lastniki sredstev za proizvodnjo, medtem ko je za stare (klasične) srednje sloje značilno, da imajo v svojih rokah tudi sredstva za proizvodnjo, ki jim v omejenem obsegu dajejo možnost za izkoriščanje tuje delovne sile. Poleg tega pa teh starih srednjih slojev monopolistični in državni kapitalizem v svojem razvoju ni v celoti pogoltnil, temveč je nekatere ohranil in tudi številčno okrepil.

»Pripadnost določenemu razredu.« pravi Wright Mills, je odvisna, sče jo opazujemo z enostavnega in vsebinskega vidika, od višine in izvora dohodkov. Danes je za večino ljudi z lastnimi dohodki izvor dohodka preje v poklicu kot pa v premoženju. Možnost za prodajo svoje poklicne usposobljenosti na tržišču dela je danes za življenjsko srečo srednjega sloja bolj pomembna kot pa prednost pridobitništva ali prodaja lastnine... Novi srednji sloj dela v svojem poklicu za druge in ob lastnini drugih. To je ključ za razumevanje številnih razlik med staram in novim srednjim slojem. Pripadniki novega srednjega sloja ne stojijo »med kapitalom in delom«, temveč so prav tako brez lastnine kot delavstvo.«⁹ Miroslav Pečujlić pa pravi, da so srednji sloji tiste družbene grupe, ki plavajo med dvema osnovnima razredoma — tj. med veliko buržoazijo in proletariatom.¹⁰ Podobno definira srednji sloj tudi Jože Goričar, ko pravi, da tvorijo srednji družbeni sloj ali srednje razrede tisti pripadniki določene družbe, ki ne pripadajo nobenemu izmed dveh osnovnih razredov.¹¹

Ti in tudi mnogi drugi primeri nam kažejo, da različni avtorji pri opredeljevanju srednjih slojev niti pri uporabi funkcionalno-ekonomskih kriterijev niso enotni. Se večje razlike pa nastajajo pri uporabi socioloških kriterijev. Tako je znano, da uslužbenci (uradniki) v odnosu do delavstva nimajo več tistega prestiža in tistega statusa, kot so ga imeli včasih. Tudi razlike v dohodkih so med uslužbenci in delavci zelo majhne. V povprečju so dohodki uslužbencev še vedno nekoliko višji od delavcev — ko pa ti dve kategoriji notranje strukturiramo, opazimo, da imajo visokokvalificirani in tudi kvalificirani delavci že višje dohodke kot pa nižje ali celo srednje uradništvo.

Opredeljevanje srednjih slojev po ekonomsko-funkcionalnem kriteriju je težavno in problematično tudi zaradi ločitve lastnine od kontrole.

Dejstvo je, da povzročajo srednji sloji v zahodnih razvitih družbah zaradi svoje številčnosti bistvene spremembe v socialni strukturi. V Angliji je npr.

⁸ Najdan Pašić: *Savremena država*, str. 124.

⁹ C. Wright Mills: *Menschen im Büro*, str. 111.

¹⁰ Miroslav Pečujlić: *O srednjim slojevima u savremenom društvu*, str. 5. Radnički univerzitet.

¹¹ Dr. Jože Goričar: *Klase u savremenom kapitalističkom društvu*, str. 3. Radnički univerzitet.

število pripadnikov svobodnih poklicev poraslo v razdobju od leta 1851 do 1951 od 150.000 na čez milijon, v ZDA pa je v zadnjih 60 letih zabeležen porast od 414.000 na 2.074.000. V Angliji je število tehnične inteligence v razdobju od leta 1921 do 1959 poraslo za 64 %. Trend številčnega gibanja srednjih slojev pa se še vedno giblje v nakazani smeri. Iz tega nekateri sociologi sklepajo, da bo srednji sloj postal številnejši od enega ali celo od obeh temeljnih razredov. Tega mnenja je Ossowski in večina zahodnih sociologov in teoretikov socialno-demokratskih strank. Drugi pa so mnenja, da bo delavski razred relativno še nadalje naraščal kot številčno najmočnejši razred (Pečurlić). Razlika v teh mnenjih lahko izhaja le iz različnih kriterijev, s katerimi opredeljujejo srednje sloje ali razrede, saj je možno isto kategorijo prebivalstva na osnovi dveh različnih kriterijev uvrstiti v prvem primeru med srednji sloj, v drugem primeru pa v delavski razred. Težava pri kriterijih izhaja tudi iz tega, ker marksizem ni izdelal jasnega stališča — kot pravi Ossowski — glede tega, ali smemo tiste, ki ne delajo fizično, že proglasiti za pripadnike delavskega razreda. Iz te nejasnosti je zrasla tudi koncepcija, ki uvršča med pripadnike delavskega razreda v socialistični družbi samo tiste, ki v materialni proizvodnji ustvarjajo višek dela.

Misel o srednjem sloju ali razredu kot najštevilnejši socialni grupaciji, ki je tudi nosilec najpomembnejših gospodarskih in političnih funkcij, pa seveda prizadene veljavnost izrazite dihotomične razredne sheme. Temeljno družbeno nasprotje v tem primeru ne more biti med razredoma, ki sta v manjšini.

Pred takšnimi težavami in teoretičnimi kontroverzami pa pri analizi socialne strukture zahodne družbe ne stoji samo zahodna družboslovna misel. Na zahodu o tem problemu mnogo pišejo, ga empirično raziskujejo in iščejo različnih rešitev. Pri nas pa o srednjih slojih skoraj nismo razpravljali, kaj šele da bi jih empirično proučevali. Vendar se moremo vprašati, ali tudi pri nas obstajajo srednji sloji ali razredi, in s pomočjo kakšnih meril jih spoznavamo in razvrščamo. Odgovor na ta vprašanja je odvisen seveda od tega, če vztrajamo pri dihotomični razredni shemi. Samo če priznamo obstoj delavskega razreda in buržoazije, lahko priznamo tudi obstoj srednjih slojev ali srednjih razredov. Srednji sloj ali srednji razred implicira zahtevo, da ga tako na podlagi ekonomske funkcionalnih (odnos do sredstev za proizvodnjo) kakor tudi socioloških meril postavimo na vmesno (srednjo) pozicijo, tj. med dva osnovna in antagonistična razreda. Če pa dihotomične razredne sheme ne uporabljamo več kot analitično sredstvo za proučevanje socialne strukture naše družbe, potem dobimo družbo s številnimi sloji, med katerimi nobenega ne moremo imenovati »sredni sloj«.

Marksizem proglašča za srednji sloj ali srednji razred tisto grupacijo, ki ima v omejenem obsegu v lasti sredstva za proizvodnjo, ki sama ob njih dela ali pa tudi izkorišča — seveda zopet v omejenem obsegu — tujo delovno silo. Na osnovi tega ekonomskega kriterija bi z določenimi pridržki — spadali pri nas v srednji sloj ali razred vsi privatni kmetje (tj. 29 % prebivalcev) in privatni obrtniki. Za kmete lahko rečemo, da imajo sredstva za proizvodnjo, s katerimi tudi sami delajo (obdelujejo), ne izkoriščajo pa tuje delovne sile (razen nekaj zelo zelo izjemnih primerov), ker za to nimajo niti potrebe (zemljiški maksimum znaša 10 ha) niti možnosti (pomanjkanje delovne sile, neperspektivno in nizko akumulativno delo v kmetijstvu). Zadržki, zaradi katerih pa

kmete težko proglasimo za srednji sloj ali razred, pa so v tem, ker po svojem gospodarskem položaju ne stojijo v sredi med »buržoazijo«, ki je ni, in »delavskim razredom«, ki ga ne izkoriščajo. Isto velja za privatne obrtnike: med njimi je sicer večje število takih, ki zaposlujejo in izkoriščajo (v omejenem obsegu, maksimum 5 delavcev) tujo delovno silo, toda v celotni populaciji je njihovo število tako majhno, da z ekonomskega in sociološkega vidika — kot potencialni kapitalisti — ne zaslužijo posebne pozornosti.

Če se torej z dihotomično razredno shemo lotevamo analize socialne strukture socialistične družbe, potem nam empirična stvarnost še nekako omogoča, da to shemo napol miže (priznanje srednjih slojev) in z manjšimi, a problematičnimi teoretičnimi korekturami (neantagonistični razredi), tudi rešimo in opravičimo. Pri tem pa še vedno preostanejo socialne grupacije, za katere nam ni jasno, kako naj bi jih logično vključili v uporabljeni teoretični model. Tako npr. pri uporabi dihotomične razredne sheme ne vemo, kam naj uvrstimo tehnično in kulturno inteligenco, svobodne poklice, višje in nižje uradništvo; skratka vse tiste, ki jih na zahodu uvrščajo v novi srednji sloj ali razred. Če pa vse to pridružimo delavskemu razredu, potem seveda lahko ob dejstvu, da buržoazije nimamo, in da tvorijo kmetje in obrtniki samo še poseben sloj, trdimo, da naša družba ni več razredna družba.

Osnovni kriterij, po katerem ugotavljamo dihotomični značaj razredne družbe, je odnos do sredstev za proizvodnjo. Tisti ki ima v rokah tolikšna sredstva za proizvodnjo, da lahko izkorišča v velikem obsegu tujo delovno silo, ima tudi ekonomsko in politično oblast. Na tej osnovi se vrši polarizacija družbe v dva antagonistična razreda, z nasprotnimi interesi in povsem drugačno zavestjo (kulturo, moralo). Ta ekonomski kriterij — tj. lastnina nad sredstvi za proizvodnjo — je v razvitih zahodnih industrijskih družbah kljub temu, da je lastnina v dokajšnji meri že ločena od kontrole in kljub drugim številnim strukturalnim spremembam, še vedno nujno in uporabno analitično sredstvo pri proučevanju socialne strukture. Poljski sociolog Stanislaw Ossowski pa je na tretjem svetovnem kongresu sociologov izjavil, da je tudi ta kriterij celo za kapitalistične družbe vedno manj ustrezen.¹² Vsekakor pa ta kriterij ni ustrezen za analizo socialne strukture socialistične družbe, ker ne moremo odkriti buržoazije in dveh antagonističnih razredov, na katerih temelji dihotomična razredna shema.

Strukturalne spremembe v proizvodnih odnosih (npr. ločitev lastnine od kontrole) in temu ustrezne spremembe v politični nadstavbi zadevajo v vprašanje, v koliki meri izvira danes v razvitih industrijskih kapitalističnih družbah politična oblast direktno ali indirektno še iz strukture lastnine v industriji. Če »industrijski kapitani« — pravi Ralf Dahrendorf — »sami ali s pomočjo bližnjih sorodnikov monopolizirajo politične vodstvene pozicije, potem to dejstvo še ne dovoljuje formulacije v obliki splošnoveljavnega zakona. Če pa je tak zakon podan v obliki hipoteze, je bil že s prvo vlado delavske stranke v eni izmed razvitih industrijskih držav zavržen... Država je določen oblastniški odnos in industrijska produkcija je prav tako določen oblastniški odnos. Če je struktura enega tudi struktura drugega, če so voditelji industrije neposredno

¹² Stanislaw Ossowski: *Interpretations of Social Structure in Modern Society. Transactions of the third World congress of sociology. Volume III*, str. 25.

ali posredno tudi voditelji države in če so tisti, ki so nemočni (*Machtlosen*) na področju industrije, nemočni tudi na političnem področju — so to vprašanja, ki morajo stati v središču pozornosti vsake analize razredov v industrijskih družbah.¹³

Vprašanje odnosa med oblastjo v industriji in oblastjo v okviru države, se zato lahko postavlja le v konkretno empirični obliki. Za Eisenhowerjevo vladavino lahko rečemo, da sta se ti dve oblasti v precejšnji meri pokrivali, kar pomeni, da je bila politična (državna) oblast neposredno ali posredno v rokah tistih, ki so imeli oblast v industriji. Težko pa bi rekli, da politična oblast npr. v skandinavskih državah ali Italiji izvira neposredno ali posredno iz strukture oblasti v industriji.

V socialističnih državah pa je ta odnos v teoriji sicer dosledno postavljen in deduktivno izpeljan, toda empirično docela neproučen. Vendar pa je to vprašanje zelo aktualno, ker se kaže pri nas posebno ob statusu direktorja, ki je vsa povojna leta vznemirjal duhove in celotno socialno prakso. Že samo formalni status direktorja je bil vsa leta sporen, kakšen pa je bil in je njegov neformalni status, pa vemo zelo malo in ga lahko odkrijemo samo po empirični poti. Ni pa nobena skrivnost, da je neformalni status marsikaterega direktorja v občinah pomembnejši kot pa formalni statusi vseh drugih političnih funkcionarjev.

(Konec prihodnjič)

SREČANJA

O POLJSKI LIRIKI

Katka Šalamun

»Poezija dvajsetega stoletja« je pojem, pri katerem ne mislimo toliko na njegov časovni okvir, ampak predvsem na njegov vsebinski pomen: na moderno poezijo, ki ustreza občutju današnjega časa, na pesnike, ki doživljajo in izražajo temeljna ontološka navzkrižja sodobnega človeka. Te temeljne dileme so si po vsem svetu izredno podobne, moderna senzibilnost prestavlja meje različnih kultur. Pesniško dvajseto stoletje se ni začelo z začetkom stoletja. Ponekod so ga pesniki začutili prej, drugod pozneje, toda novemu doživljanju sveta se ni mogel nihče izogniti. Seveda pa mu niso bili vsi, ki pišejo poezijo, tudi dorasli. Zato so si v eni sami kulturi različne pesniške generacije tega stoletja večkrat bolj tuje kot sočasne generacije različnih narodov.

Sodobno pesniško misel povezuje dandanes tudi po vsem svetu potekajoč proces prevrednotenja tistih starih pesniških avtoritet, ki so bolj anahronistične kot pa časovno stare. Poiskati je namreč treba vrednote, ki so v skladu z občutjem današnjega človeka, ali pa odkrito povedati, da je to ali ono delo danes mrtvo.

¹³ Ralf Dahrendorf: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, str. 146, 148.

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

KRITERIJI RAZREDNOSTI V RAZVITIH DRUŽBAH

Janez Jerovšek

(Konec)

Razredi so socialne grupacije, ki imajo svoje vrednote, posebna stališča in temu ustrezen način obnašanja. Drugače povedano: vsak razred ima svojo razredno zavest in razredno moralo, ki izhaja iz njegovega interesa. Vse te psihološke, moralne in kulturne lastnosti vsakega razreda so socialno determinirane. Iz tega sledi, da je razredna zavest eden izmed bistvenih kriterijev za določanje razredov in razredne strukturiranosti družbe sploh. Postavlja se vprašanje: ali je razredna zavest res tako važen konstitutivni kriterij v teoretičnem modelu, da z njegovo empirično odsotnostjo pade tudi teorija o razredih. Marx je razlikoval razred »an sich« in razred »für sich«. Razred torej obstaja, čeprav nima zavesti o lastnem objektivnem obstoju, o svoji moči in podobno. Toda čeprav nima zavesti o svoji objektivni eksistenci, ima svoj način vedenja, svoje vrednote, svojo »kulturo«, ki stihijsko raste iz socialne strukturiranosti in ideologije. Ko pa govori marksizem o razredni zavesti, ima v mislih tisti način vedenja, ki je ideološko objektiviziran z vidika konfliktnega razrednega interesa in ki prihaja v razred deloma tudi od zunaj, iz teorije oziroma ideologije.

Za nas se ob tem zastavlja naslednje vprašanje: če razred nima zavesti o samem sebi, če se njegove vrednote bistveno ne razlikujejo od vrednot drugega razreda, če v svojem stilu življenja sprejema navade drugih razredov — ali tedaj sploh lahko še govorimo o razredu? To vprašanje je zelo aktualno za vse industrijsko razvite družbe, pa naj bo njihov družbeni sistem kapitalističen ali socialističen. V kapitalističnih družbah imamo mnogo empiričnih raziskav, ki nam kažejo, da delavci sami sebe ne štejejo v delavski razred, da prevzemajo vrednote drugih, predvsem »srednjih« razredov, da v težnji po vse-splošni nivelizaciji sprejemajo na potrošniškem nivoju navade drugih razredov, da se zapirajo v svojo privatnost prav tako kot drugi razredi in podobno.

Sovjetska sociologija npr. deli sovjetsko družbo v razred delavcev in razred kmetov. Težko pa bi rekli, da imajo kmetje v Sovjetski zvezi povsem drugačne vrednote, stališča, stil življenja kot pa delavci. Še težje pa bi govorili o kakšnih pomembnih nasprotnih interesih teh dveh razredov, ki predstavljajo materialno osnovo za formiranje različne razredne zavesti.

Iz vsega tega sledi, da razredne zavesti ne moremo šteti za osnovni in nepogrešljivi element pri določanju razredov, sicer se nam socialistične družbe prikažejo kot brezrazredne, razvite kapitalistične države pa v fazi dokončnega ukinjanja lastne razredne strukture.

Razredna zavest kot poglobitveni kriterij pri določanju razredov pa postane še bolj problematična, brž ko upoštevamo tudi mobilnost. Če namreč priznamo objektivno obstojnost »srednjega razreda«, ki nima tipičnih značilnosti niti kapitalističnega in niti delavskega razreda, potem moramo priznati, da posa-

meznik ni več »vrojen« v razred, ki ga ne more zapustiti vse življenje. Vse empirične raziskave nam namreč kažejo izredno intenzivno prelivanje delavskega razreda v »srednji razred«. Ta izrazita mobilnost, ki je utemeljena v hitrem razvoju proizvodnih sredstev, onemogoča formiranje izrazite razredne zavesti. Identifikacija posameznika z razredom, ki mu pripada, na psihološkem nivoju ne more biti posebno intenzivna.

Vzemimo še Marxovo opredelitev kmetov v njegovem znamenitem delu *Osemnajsti brumaire*. Takole pravi: »Kolikor žive milijoni družin v enakih ekonomskih eksistenčnih pogojih, ki ločijo njihov način življenja, njihove interese in njihovo izobrazbo od načina življenja, interesov in izobrazbe drugih razredov in jim jih postavijo sovražno nasproti, so razred. Kolikor so ti kmetje samo krajevno med seboj povezani, kolikor enakost njihovih interesov ne ustvarja med njimi nobene skupnosti, nikakih narodnih vezi in nobene politične organizacije, niso nikak razred.«¹⁴

Iz tega sledi, da obstaja razred šele tedaj, ko svoje interese v sovražni obliki formulira in postavi nasproti drugemu razredu in kolikor so posamezniki v toliki meri medsebojno povezani, da tvorijo skupnost in politično organizacijo. Če to opredelitev pojma razred primerjamo s Stalinovo teorijo neantagonističnih razredov, moramo reči, da v doslednem smislu ni marksistična. Dejstvo je, da v socialističnih družbah ekonomski eksistenčni pogoji delavcev in kmetov niso bistveno različni, da tudi njihovi interesi niso bistveno različni (npr. v Sovjetski zvezi), če pa že so različni (npr. v Jugoslaviji), pa njihova stopnja ni tako velika, da bi privedla do odprtih konfliktov in posebne politične organizacije.

Če torej dosledno uporabimo zgornjo Marxovo opredelitev pojma razred, nam preostane dvoje možnih posledic: 1. ali proglasimo obstoječe socialistične družbe za brezrazredne, ali 2. pa rečemo, da ta opredelitev razreda za analizo socialne strukture socialistične družbe ne ustreza. Iskanje vmesnih možnosti nas vodi v dogmatizem in problematično nasilno podrejanje stvarnosti citatom. Tako pravi npr. Stanislaw Ossowski, »da pri rigorozni uporabi pojma razred ne morejo biti vanj vključene vse v socialni strukturi pojavljajoče se grupe. V tem primeru ne more vsak član družbe pripadati enemu izmed razredov... Če pa v družbi pojavljajoče se grupe ne nosijo v sebi tistih temeljnih lastnosti, ki konstituirajo pojem razreda, potem to niso razredi, temveč jih lahko imenujemo sloje, plasti, socialne ali profesionalne grupe.«¹⁵

Marx pravi v *Nemški ideologiji*, da tvorijo posamezniki razred šele tedaj, če vodijo skupni boj proti drugemu razredu. *Sovjetska sociologija* pa trdi, da obstajata v sovjetski družbi dva razreda: delavci in kmetje; inteligenca pa ne tvori posebnega razreda, temveč je le socialni sloj. Če pa je, kakor lahko razberemo iz *Nemške ideologije*, temeljna značilnost razredov konfliktnost njihovih interesov, potem seveda Stalinovi »neantagonistični razredi« niso več razredi v Marxovem smislu. Parsons v analizi razrednih odnosov uporablja pojem »potencialni« oziroma »latentni« konflikti. Marx je videl take latentne konflikte v odnosih med tistimi razredi, kjer materialni razvoj njihovih konfliktov še ni aktualiziran in tudi tedaj, ko je v ostrih odprtih konfliktih med bojujočimi se razredi nastal določen premor. »Kdor govori o razredih« — pravi Ralf Dah-

¹⁴ Marx-Engels: *Izbrana dela*, str. 407.

¹⁵ Stanislaw Ossowski: *Klassenstruktur im sozialen Bewußtsein*, str. 178.

rendorf — in pri tem zanemari prisotnost razrednega nasprotja, zlorablja kategorijo razred¹⁶.

Soglašanje s teorijo o »neantagonističnih razredih« pa nujno povzroča še drugo pomembno teoretsko korekturo v pojmovanju gibalnih sil družbenega razvoja. Razredni konflikt je namreč ena izmed pomembnih gibalnih sil v družbenem razvoju, in če tega konflikta ni več, potem je očitno, da povzročajo vse strukturne spremembe v družbi predvsem druge gibalne sile. Zanikanje razrednega konflikta pa pušča odprto še naslednje vprašanje: na katerem nivoju se razrešujejo protislovja, ki se porajajo v družbi iz njenega materialnega razvoja, kakšen je socialni temelj teh protislovij, kdo se teh protislovij najprej osvešča, katere socialne plasti so nosilci protislovij, in ali je možno ta protislovja razrešiti mimo grup in njihovih medsebojnih konfliktov? Ali ni morda za razreševanje protislovij nujno, da se konflikt spet pojavi, a zdaj ne več na klasični razredni, marveč na grupni osnovi?

Ta vprašanja so odprta in teoretično neobdelana. Nekoliko se jih je pri nas dotaknil Pečujlić. Svojo teorijo socialno-profesionalnih slojev je izvedel iz delovnega položaja vsakega posameznika oziroma iz funkcije v družbeni organizaciji dela in na podlagi kvalifikacijske strukture. Tako je dobil različne socialno-profesionalne grupe, ki se razlikujejo med seboj glede na položaj, ki ga zavzemajo, ugled, ki ga imajo, glede na dohodke in s tem povezani stil življenja ter glede dejanske možnosti družbenega vplivanja. Vse te objektivno pogojene razlike povzročajo socialno-psihološke značilnosti, ki se kažejo v različnem obnašanju in stališčih raznih grup.

Pečujlić je mnenja, da so med temi različnimi skupami tudi nasprotja, ki pa niso intenzivna in zato tudi ne morejo dobiti značaja razrednega konflikta. Pri tem zagovarja posebno tezo, ki pa empirično ni dokazana in je zato sporna: mnenja je namreč, da so konflikti ostri tedaj, ko spor izhaja iz vira dohodkov. Če je torej nekdo v odnosu eksploatacije, potem je to vir globokih konfliktov, pa čeprav je razlika v dohodkih majhna. Vir konflikta je dejstvo, da sam ne odloča o višku svojega dela. Če pa nekdo sam v obliki samoupravljanja odloča o višku svojega dela, pa čeprav so ob tem razlike v dohodkih med posameznimi strukturnimi skupami zelo velike, je to vir le blažjih, neintenzivnih konfliktov. Ta teza je lahko le hipoteza, ker je zgodovina še ni potrdila.

Poleg tega pa med temi skupami po Pečujličevem mnenju ne more priti do ostrejših konfliktov, ker so zelo fluidne in mobilne. To je tudi vzrok, da razredni konflikti v zahodnih družbah niso tako ostri kot so bili tedaj, ko so bili razredi bolj zaprte in homogene skupacije.

Na gornja vprašanja o vlogi grupnih konfliktov v strukturi gibalnih sil družbenega razvoja pa je težko razpravljati v obliki, ki ni zgolj teoretično abstraktna ali celo sholastična, ker socialno-profesionalne grupe, o katerih govori Pečujlić, pri nas niso niti dosledno in jasno teoretično postavljene, niti empirično zadosti spoznane in utemeljene.

Kriterij za razredno klasifikacijo tudi ne more biti produktivno (materialno) in neproduktivno delo. Po tej teoriji sodijo v kategorijo delavskega razreda samo tisti, ki so v neposredni produkciji; tisti, ki vodijo to produkcijo (tehniki,

¹⁶ Ralf Dahrendorf: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, str. 137.

inženirji itd.), ne pripadajo več kategoriji delavskega razreda. Z modernizacijo proizvodnje, z uvajanjem mehanizacije in avtomatizacije in z revolucioniranjem vseh tehnoloških postopkov pa se zmanjša teoretska in analitična vrednost tega kriterija. Tistih neposrednih proizvajalcev je namreč vedno manj. Pri nas jih je bilo leta 1960 v industriji — kjer jih je največ — okoli 70 %. Z razmahom terciarnih dejavnosti pa bo neposrednih proizvajalcev vedno manj. V nekaterih industrijskih državah jih je v strukturi zaposlenih na področju materialne proizvodnje že manj kot 50 %.¹⁷ S tem je dvomljiva tudi tista teorija, ki pravi, da predstavlja ta manjšina neposrednih proizvajalcev najbolj napredno in revolucionarno jedro celotnega družbenega dogajanja. Glede na značaj sodobne proizvodnje pa je vprašanje, če povsem tehnični moment lahko postane poglavitni kriterij razredne diferenciacije.

Ob vsem tem je za nas posebno zanimivo iskanje novih teoretičnih modelov, ki bi naj služili kot prikladno analitično sredstvo za proučevanje socialne strukture sodobnih razvitih družb. Tukaj naj omenim posebej Ralfa Dahrendorfa in Miroslava Pečujlića, ki skušata vsak na svoj način s posebnim teoretičnim modelom razložiti nekatera nova empirična dejstva.

»Temeljna določitev,« pravi Dahrendorf, »socialnih razredov je bila za Marxa privatna lastnina nad sredstvi za proizvodnjo. Njegova razredna teorija je zgrajena v vseh bistvenih elementih na tej definiciji razredne opredelitve. Medtem pa smo videli, da opredeljevanje pojma razred s posedovanjem ali neposedovanjem lastnine, omejuje uporabnost razredne teorije na relativno kratko časovno obdobje evropske socialne zgodovine. Razredna teorija, ki temelji na delitvi družbe na tiste, ki so lastniki sredstev za proizvodnjo, in na tiste, ki so izključeni od lastništva nad temi sredstvi, izgublja svojo analitično vrednost že s tem, če se pravna lastnina loči od dejanske kontrole. Vsako resnično premagovanje Marxove razredne teorije mora zastaviti prav na tej točki. Centralna teza tega dela je v tem, da pokaže, da je takšno premagovanje možno, če nadomestimo določitev razredov na osnovi privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo s posedovanjem ali izločenostjo od oblasti kot kriterijem, na osnovi katerega nastajajo razredi... Vendar nam oblast (*Herrschaft*) tukaj ne pomeni samo kontrolo nad sredstvi za proizvodnjo, temveč naj bo principialno in neodvisno od tega razumljena kot samosvoj tip družbenih odnosov. Oblast ali avtoritetna struktura je tako v celi družbi kakor tudi v njenih institucionalnih območjih (npr. v industriji) v smislu tukaj pojmovane teorije osnovni temelj za nastanek razredov in razrednega konflikta. Spremembe v socialni strukturi, ki jih povzročajo razredi in razredni konflikti, temeljijo na diferencirani razdelitvi avtoritetnih pozicij v družbi in v njenih institucionaliziranih območjih. Kontrola nad sredstvi za proizvodnjo je samo ena od oblik oblasti, njena navezava na pravno privatno lastnino pa principialno slučajni fenomen v industrializirani družbi Evrope... Na osnovi oblastniških odnosov definiran pojem razreda omogoča, da formuliramo teorijo, ki upošteva od Marxa opisana dejstva, pa tudi spremenjeno stanje v razviti industrijski družbi. ...Lastnina vsekakor ni edina oblika oblasti, temveč je samo ena od številnih oblik... Kjer je lastnina, tam obstaja tudi oblast, toda vsaka oblast ne implicira lastnine. Oblast je vsesplošen odnos... Razredi so socialne gru-

¹⁷ Glej A. Dragičević: *Potrebni rad i višak rada*, str. 335.

pacije, ki imajo svojo določitev v deležu ali v izločenosti iz oblasti v poljubnem oblastniškem odnosu.¹⁸

Izkjučitev od avtoritete (oblasti) v enem oblastniškem odnosu pa po Dahrendorfovem mnenju ne povzroči izključitve v vseh drugih oblastniških odnosih; in nasprotno, dana oblast v enem odnosu ne prinaša s seboj možnosti oblasti v vseh ostalih oblastniških odnosih. Zato je treba načeloma vprašanje razrednega konflikta v vsakem oblastniškem odnosu na novo postaviti, čeprav je iz praktičnih razlogov priporočljivo, da pojem razreda omejimo na manjše število velikih oblastniških odnosov, kot so država, gospodarstvo, morda cerkev ali manjša politična združenja. Iz načelne dihotomije avtoritetnih pozicij v vsakem oblastniškem odnosu pa izvira dvorazredni model kot tipična osnova razrednega konflikta. Če so razredi definirani v prvi vrsti na osnovi udeležbe oziroma izključenosti od oblasti in če je oblast kriterij, ki vodi do dvojne delitve avtoritetnih pozicij, potem je dopustna trditev, da nastaja razredni konflikt stalno na podlagi dveh grupacij.

»Pojem razreda« — nadaljuje Dahrendorf — »ki ga tukaj predlagamo kot najnuj izhodišče pri resničnem premagovanju Marxove razredne teorije, ne temelji niti na višini dohodkov niti ne na njihovem izvoru. Sociologi so se pri opredeljevanju pojma razreda do danes trdno držali dveh določil: 1. da so razredi v nekem smislu 'gospodarske grupacije' in 2. da poteka struktura paralelno s socialno slojevitostjo. Obe ti dve določili, s katerimi opredeljujemo razrede, sta sporni; če pa hočemo, da bodo te kategorije (tj. razredi) uporabno orodje analize, jih moramo iz teh spon osvoboditi... Če definiramo razrede na osnovi oblastniških odnosov, potem je očitno, da postanejo 'gospodarski razredi', razredi znotraj gospodarskih oblastniških odnosov, samo eden od primerov razrednega fenomena. Poleg tega pa tudi znotraj industrijske produkcije ni gospodarska danost tista, iz katere nastajajo razredi, temveč je to določena oblika socialnih odnosov, ki smo jo skušali zajeti s kategorijo avtoritete ali oblasti. Razredi sploh niso gospodarske grupacije. Razredna analiza in analiza socialne slojevitosti sta principialno neodvisni območji sociološkega raziskovanja. Med njima pa obstaja za nas pomembna indirektna zveza, ki temelji na dejstvu, da je oblast kot osnovno določilo socialnih razredov tudi osnovno določilo socialne slojevitosti. Kaže se namreč empirična tendenca, da posedovanje avtoritetne pozicije znotraj določenih meja (z nekaterimi izjemami) povzroča tudi visoke dohodke in visok prestiž, neposedovanje avtoritetne pozicije pa prinaša s seboj nizke dohodke, nizek prestiž itd... To vzporednost lahko vzamemo za verjetno, kolikor je zveza med posedovanjem oblasti in socialnimi koristni funkcionalni imperativ relativno stabilne družbe. Seveda pa ta paralelizem med razredi in strukturo slojevitosti ni nujen in obvezen. Razredi lahko sovpadajo s sloji, združujejo več slojev v sebi, ali pa potekajo preko in mimo hierarhične strukture slojevitosti. ...Razredi združujejo v določenem območju tiste, ki so nosilci legitimne moči, proti tistim, ki so zaradi svoje pozicije izločeni iz avtoritete. Kakor je delitev oblasti dihotomična, tako tudi struktura razredov kaže principialno dihotomično sliko. Paralelizem med razredno strukturo in hierarhično strukturo slojevitosti je vsekakor sekundarna empirična značilnost razredov vse dotlej, dokler prinaša oblast s seboj tudi visoko stopnjo

¹⁸ Ralf Dahrendorf: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, str. 137, 138, 139.

socialne koristi... Kjer je oblast, tam so po naši definiciji tudi razredi in razredni konflikti.¹⁹

Ralf Dahrendorf spada med največje zahodnonemške poznavalce marksizma. Mnenja je, da je dal Marx najbolj koherentno in teoretsko široko opredelitev razredov, nad katero se doslej še nihče ni dvignil in jo premagal na način, da bi dal boljše, sedanjim razmeram ustrežnejšo. Vendar izraža misel, da Marxov model razredov v sedanjih zelo spremenjenih razmerah ni več dovolj uspešno analitično orodje za razlago sodobnih socialnih in razrednih struktur.

V zahodnih industrijsko razvitih družbah poteka namreč proces ločevanja lastnine od kontrole. To ima za posledico, da lastnika-delnika ne zanima proizvodnja, temveč višina delnice, delavca ne zanima delo, temveč plača, menager pa je moralna dvoživka, ki se čuti odgovornega lastnikom, na drugi strani pa delavcem in državi. Ločevanje lastnine od kontrole povzroča radikalne posledice v vseh oblastniških odnosih. Zato se v tem primeru zastavlja vprašanje, ali oblast še izhaja (temelji) iz lastnine, ali pa izhaja lastnina iz oblastniške strukture. Znano je, da se v zahodnih industrijskih družbah uveljavlja tendenca, ki vodi do tega, da je delovno mesto — avtoritetna pozicija — kot vir dohodkov pomembnejše kot pa lastnina. Status posameznika se ne oblikuje več toliko na lastnini, marveč bolj na avtoritetni poziciji in na podlagi potrošniških možnosti, ki so funkcija te pozicije. Dinamični ekonomski razvoj sproža proces nivelizacije, ki se uveljavlja na področju socialnih razlik, dohodka, prestiža in življenjskega stila. Intenzivna mobilnost povzroča deklasiranost določenih socialnih plasti, po drugi strani pa ruši solidarnost in kohezivnost nekdanj trdnih razrednih struktur.

Vse te spremembe in procesi, ki tečejo in sprožajo celo vrsto še ne slutenih dogajanj, so tolikšni, da jih po Dahrendorfovem mnenju z Marxovim teoretskim modelom razredov ne moremo več uspešno razložiti in razumeti. Njegov poizkus, da bi postavil nov teoretski model razredov, s katerim bi lažje razložili sodobna dogajanja v razvitih zahodnih industrijskih družbah, je sicer radikalen in zanimiv, toda v marsičem problematičen. Noben sodobni sociolog ni pri opredeljevanju razredov zanemaril ekonomskih determinant. Za večino sociologov so razredi v prvi vrsti v tako ali drugače razumljenem smislu ekonomske grupacije. Če ni odnos do sredstev za proizvodnjo, je pa višina dohodkov poglavitno določilo razredov. Za Dahrendorfa je pa poglavitno in edino določilo razredov oblast; vendar te oblasti ne pojmuje v strogo političnem smislu, temveč kot pozicijo (položaj — avtoriteta), ki daje možnost hierarhičnega ukazovanja.

Dokler lastnina še ni docela in v vseh pogledih ločena od kontrole, vse dotlej je ta teoretski model zelo sporen. Vprašanje je, v koliki meri bi bil tak model uporabljen v pogojih, ko oblast ne izhaja iz privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo (čista oblika državnega kapitalizma ali čista oblika administrativnega socializma), vendar bi tudi v tem primeru nastale težave, ker bi posameznik lahko istočasno pripadal dvema nasprotnima razredoma. Če bi nekdo npr. v podjetju zasedal avtoritetno pozicijo, bi pripadal oblastniškemu razredu, če pa bi bil v globalni družbi izločen iz avtoritetne pozicije, bi pripadal podrejenemu razredu. Še bolj sporen pa je Dahrendorfov model

¹⁹ Ibid., str. 142, 143, 144, 145.

razredov, ko ga skušamo uporabiti za družbo, ki temelji na samoupravi. Kolikor je globalna družba s svojimi deli (npr. podjetje) v načelu zgrajena na avtorskem organizacijskem principu, ki na vseh nivojih uveljavlja hierarhijo avtoritetnih pozicij, temelječih na principu oblasti, potem je ta teoretski model s to organizacijo skladen. Samoupravna družba sicer ne ukinja avtoritetnih pozicij, bazirati pa jih hoče bolj na delovnem, kot pa na oblastniškem principu. V takem sistemu organizacije pa Dahrendorfov model docela odpove, ker je bistvo samoupravljanja ravno v postopnem ukinjanju hierarhično avtorske oblasti. Seveda pa takó pojmovana samoupravna družba še ni naša danost, temveč perspektiva.

Kolikor pa v sodobnem svetu postaja avtoritetna pozicija v različnih hierarhičnih strukturah pomembno določilo socialne slojevitosti, toliko je Dahrendorfov model aktualen in pri nadaljnjem teoretičnem prizadevanju v tej smeri koristen. Ker pa so iz definicije izločeni vsi ekonomski činitelji, je nevarnost tega modela v tem, da bo socialno stvarnost nasilno tlačil v dokaj formalne kategorije.

Pri nas je Miroslav Pečujlić na precej svež, vendar teoretično nedosleden način formuliral teoretični model za analizo socialne strukture naše družbe.

V svojem delu *»Promene u socialnoj strukturi Jugoslavije«*, bolj ali manj odkrito zagovarja tezo, da naša družba ni več razredna v Marxovem smislu, temveč da sestoji iz delovnih oziroma socialno-profesionalnih slojev.

Kot kriterij za socialno grupiranje v pogojih, ko je ukinjena privatna lastnina nad sredstvi za proizvodnjo, jemlje delovni položaj vsakega posameznika oziroma njegovo funkcijo v družbeni organizaciji dela. Delovni položaj, ki ga posameznik zavzema v okviru materialne proizvodnje, znotraj političnega sistema ali poljubne družbeno-ekonomske dejavnosti, tvori osnovo socialno profesionalnega grupiranja.

V tem pogledu je Pečujlićevo izhodišče podobno izhodišču, iz katerega izhaja tudi Dahrendorf, ki mu je oblast oziroma avtoritetna pozicija kriterij za ugotavljanje razredne strukturiranosti. Avtoritetna pozicija — oziroma oblast pa izvira pri Dahrendorfu v prvi vrsti iz delovnega mesta — in šele nato tudi iz lastnine. Zato zanj razredi niso gospodarske grupacije, temveč izhajajo iz diferencirane razdelitve avtoritetnih pozicij. Pri Dahrendorfovem modelu tvorijo tisti, ki imajo v podjetju oblast, komando, štabno hierarhične funkcije — ne glede na to, ali so lastniki sredstev za proizvodnjo ali ne — gospodujoči razred, tisti, ki so zgolj izvrševalci, pa sestavljajo podrejeni razred. Podobno stališče zastopa tudi Pečujlić, ko grupira ljudi glede na to, če opravljajo vodstvene ali izvajalske funkcije. Tako je avtor slednjič prišel do izrazito dihotomične sheme, ki jo pa napolnjuje s tremi podgrupami:

1. pretežno izvrševalno osebje z minimalnimi kvalifikacijami in funkcijami.
2. nižje in srednje vodstveno osebje v različnih panogah družbene dejavnosti,
3. višje vodstveno osebje v različnih panogah družbene dejavnosti.²⁰

Opisano načelo treh družbeno-profesionalnih podgrup ne more skriti dihotomičnega značaja Pečujlićeve sheme, saj je prva podgrupa zgolj izvajalska, med tem ko sta drugi dve kljub vsem razlikam pretežno vodstveni.

²⁰ Miroslav Pečujlić: *Promene u socialnoj strukturi Jugoslavije*, str. 48, 49. Višja škola političkih nauk, Beograd.

Tej ugotovitvi pa moramo dodati še, da je Pečujlić kljub načelni izjavi, ki pravi, da je delovni položaj oziroma funkcija v družbeni organizaciji dela osnova socialnega diferenciranja, svoj model vendar izvedel tako, da je uvedel kot kriterij še izobrazbo oziroma kvalifikacijo. Pri tem pa takoj zaide v težave, saj ugotavlja, da vodstvene funkcije (položaji) niso vedno v pozitivni korelaciji z izobrazbeno oziroma kvalifikacijsko strukturo. Tako navaja primer, ko ima 77,2 % direktorjev, ki so nosilci srednje in višje vodstvene funkcije, le osnovno in nižjo strokovno izobrazbo, in samo 7,7 % višjo ali visoko.²¹ S tem je Pečujlićev teoretični model postal hkrati dihotomične in pluralistične narave. Po dihotomični shemi poteka socialno grupiranje tako kot poteka razredno grupiranje pri Dahrendorfu: grupa tistih, ki vodijo, in grupa tistih, ki izvajajo. Razlika je v tem, da izhajajo pri Dahrendorfu iz te sheme razredi, pri Pečujliću pa grupe, ki nimajo razrednega značaja. V okviru pluralistične sheme pa nastajajo pri Pečujliću naslednje grupe:

1. — Nekvalificirani delavci
— Polkvalificirani delavci
— Pomožni uslužbenci
2. — Visokokvalificirani delavci in deloma kvalificirani delavci
— Tehniki
3. — Strokovno administrativno osebje s srednjo in deloma nižjo izobrazbo
— Strokovno — administrativno osebje z visoko in deloma višjo izobrazbo.²²

Tako se torej v teoretičnem modelu mešata dihotomični in pluralistični koncept, in zato je njegova analitična vrednost zelo problematična. Pečujlić sam vidi, da teče njegova socialno-profesionalna diferenciacija po dveh tirih, vendar upa, da se bosta ta tira v perspektivi združila, a pod pogojem, da bodo vodstvene funkcije v celoti v pozitivni korelacijski zvezi z izobrazbeno oziroma kvalifikacijsko strukturo.

Dahrendorfov model, ki izhaja samo iz avtoritetne pozicije (delovnega mesta), je teoretično logičen in konsekventen, česar pa za Pečujlićevega ne moremo reči. Vendar je imel Pečujlić pri formulaciji svojega teoretičnega modela opraviti z mnogo težjim problemom kot pa Dahrendorf. Sodobna kapitalistična družba — in le za to družbo je prirejen Dahrendorfov model — je v globalu kot tudi v parcialnih območjih (npr. podjetje) zgrajena na osnovi hierarhično-oblastniškega in taylorističnega principa. V taki družbi se ljudje na vseh nivojih grupirajo glede na vodstvene, komandne in izvajalne funkcije. Samoupravna družba pa hoče hierarhično-komandni in tayloristični princip nadomestiti z delovnim dogovorom. Zato je kriterij socialnega diferenciranja, ki izhaja iz avtoritetne pozicije oziroma delovnega mesta, sicer še vedno uporabljen, vendar pa glede na koncept celotne naše družbe problematične vrednosti. Pri nas sicer tayloristične organizacije še nismo ukinili, razne oblike oblastniških struktur še vedno obstajajo, toda ljudi ne moremo več grupirati glede na to, ali vodijo ali izvajajo. To bi bilo v nasprotju — ne samo z našim družbenim konceptom, temveč delno tudi s prakso.

²¹ Ibid., str. 49.

²² Ibid., str. 48.

Iz teh razlogov je Pečujlić previdno in nedosledno grupiral ljudi v izvajalno in vodstveno osebje. Problematičnost takšnega grupiranja je močno čutil tudi sam, posebno ko je navedel sledeči primer: »delavec, ki je v procesu izvrševanja proizvodnih dejavnosti podrejen trdnim in absolutno nujnim komandam, pravicam in dolžnostim, ki izhajajo iz hierarhijskega tehnološkega procesa, sleče svojo vojaško uniformo (uniformo vojaka armade proizvajalno-izvajalnega dela) in v procesu odločanja in upravljanja v samoupravnem mehanizmu obleče generalsko obleko in sodeluje ter odloča o strateških vprašanjih življenja in dela organizacije. Skok iz ene funkcije (socialne vloge) v drugo ni enostaven niti v socialnem niti v psihološkem smislu in ga otežujejo mnoge ovire, ki jih mora družbeni mehanizem, oprt na znanstveno proučevanje, stalno odstranjevati.«²³

Iz tega citata pa je implicitno razvidno, da je Pečujliću tayloristična organizacija podjetja absolutno nujna: dokler pa stojimo na tayloristični »znanstveni organizaciji dela«, moramo deliti ljudi na tiste, ki vodijo in dajejo komande, ter na tiste, ki te komande izvajajo.

Če analiziramo socialno strukturo naše družbe z marksističnim pojmom razreda, lahko rečemo, da je naša družba brezrazredna. Do tega zaključka so prišli sovjetski sociologi, ki v knjigi »Zgodovinski materializem« ob navedenju Leninove definicije razreda pravijo: »V tem pomenu naše družbe ne moremo pojmovati kot razredno.«²⁴

Neposredni, izkustveni pogled v socialno strukturo naše družbe pa nam dokazuje, da obstajajo pri nas socialne in še druge vrste neenakosti, da vsi ljudje kljub enakim formalnim pravicam nimajo še enakih možnosti za doseg različnih socialnih pozicij in za izvrševanje tistih vlog, ki so funkcije teh pozicij. Dokler pa obstajajo v družbi neenakosti, ki so bodisi rezultat omejenih ekonomskih možnosti, bodisi različnih psiholoških momentov (npr. različne individualne sposobnosti), toliko časa bo družba socialno grupirana in stratificirana. Sleherno v objektivni stvarnosti obstoječe grupiranje pa zahteva določen kriterij ali model, s katerim to grupiranje dvignemo na stopnjo zavesti in znanja.

Če torej ugotovimo, da pri nas ni več razredov, moramo pristati na teorijo grup, ki jo je formuliral Miroslav Pečujlić. Povedali pa smo že, da se s kriteriji njegovega grupiranja nismo zadovoljili. Delovni položaj in kvalifikacija sta kot kriterija socialnega grupiranja nezadostna, ker zanemarjata ekonomski moment. V socialistični družbi je socialno grupiranje še vedno ekonomsko pogojeno in to iz preprostega razloga, ker ustvarja enako pravo ob neenakih možnostih vertikalno stratificiranje slojev. Poleg tega pa enak odnos do sredstev za proizvodnjo ne ustvarja avtomatično materialne in socialne enakosti. Različne pozicije dajejo kljub enakemu odnosu do sredstev za proizvodnjo še vedno različne ekonomske in socialne možnosti, ki se kažejo v razponih v dohodkih, različnih možnostih stvarne participacije in odločanja.

Zato bi bilo najbrž bolje, ko bi kot kriterij za socialno grupiranje uporabili višino dohodka in delovni čas, ki je potreben za višino tega dohodka. Zavedam

²³ Ibid., str. 51.

²⁴ Citat je iz knjige, Stanislaw Ossowski: *Klassenstruktur im sozialen Berufssein*, str. 141.

se, da uporablja ameriška sociologija v večini primerov višino dohodka kot kriterij za razredno grupiranje, medtem ko gre nam za socialno grupiranje. Višina dohodka kot kriterij za razredno grupiranje je v družbi, ki ni ukinila privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo, gotovo problematična; v družbi pa, ki je že v pretežnem delu ukinila privatno lastnino nad sredstvi za proizvodnjo in s tem možnost izkoriščanja, pa ne more biti problematična. Za socialno grupiranje torej kriterij dohodka v naših razmerah načeloma ne more biti napačen, lahko je le nezadosten.

Seveda pa imata tudi višina dohodka in dolžina delovnega časa, ki je zanj potrebna, kot kriterij svoje pomanjkljivosti. Po teh kriterijih določimo lahko socialno strukturo naše družbe na statistični osnovi. Vprašanje pa je, v koliki meri bi takšno socialno grupiranje, ki bi ga dobili s statistično metodo, zares ustrezalo tudi v stvarnosti, to se pravi, ali bi bilo prisotno tudi v območju zavesti. Drugače povedano: ali se tisti, ki imajo 25.000 din mesečnih dohodkov, zavedajo in čutijo, da tvorijo posebno grupo, ki ima v mnogočem drugačna stališča in drugačno obnašanje kot tista grupa, ki ima 80.000 din mesečnih dohodkov. Iz tega razloga se nam ne zdi povsem brezpomembno, če ameriška empirična sociologija v svojih raziskavah izprašuje državljane, v kateri razred sami sebe uvrščajo (vrednost vprašalnika je posebno pomembna, če alternative niso navedene). Če je zavest eden izmed konstitutivnih elementov razredne in socialne grupiranosti, ima tako anketiranje svojo empirično kot tudi teoretično vrednost. V koliki meri pa je višina dohodka resnični kriterij za socialno grupiranje — ne pa samo hevristični princip — bi nam lahko odkrila samo empirična raziskava, iz katere bi bilo razvidno, ali se socialne grupe (ugotovljene s statistično metodo) pokrivajo z oblikami zavesti. Težave nastopajo v tem, ker predstavlja višina dohodka kontinuum, ki v vertikalni stratifikaciji²⁵ ne more ustvarjati točne razmejitev med posameznimi socialnimi grupami.

Višino dohodka lahko vzamemo za kriterij socialne ne pa razredne grupiranosti. To izhaja iz marksističnega pojma razreda. Zato stoji sovjetska sociologija na stališču, da višina dohodka ne more biti kriterij za razredno stratifikacijo, če sredstva za proizvodnjo niso več v privatnih rokah. Poglejmo, kakšne praktične posledice lahko povzroči uporaba te teoretične teze, če pri tem upoštevamo še sodobne strukturne spremembe. Vzemimo kot primer ameriško družbo in anonimnega kapitalista v tej družbi, ki ima vložene delnice v raznih akcijskih družbah. Znano je, da so v ZDA dohodki izredno visoko obdavčeni; čim večji je dohodek, tem višje je obdavčen. Visoki dohodki so že toliko obdavčeni, da posameznik ni več posebno stimuliran. Razlika, ki nastane med takim kapitalistom-delničarjem in delavcem, je v dohodkih recimo desetkratna, a vendar ostane delavec delavec, kapitalist kapitalist. Vzemimo še socialistično družbo. Iz prakse v SZ vemo, da je razlika med posameznimi strukturnimi kategorijami prebivalstva v dohodkih lahko sedemkratna, desetkratna ali celo štiridesetkratna, a vendar tisti, ki ima štiridesetkrat večji dohodek od drugega ne velja za kapitalista: oba sta lahko člana

²⁵ Socialna stratifikacija pomeni razvrščanje socialnih skupin in razredov na osnovi hierarhičnega principa. Gurvitch govori o stratifikaciji glede na odnose med razredi in o stratifikaciji znotraj razredov. Če so razredi močno strukturirani, jih je možno znotraj stratificirati. Socialnih skupin, ki izhajajo iz višine dohodka, pa znotraj ne moremo stratificirati, ker niso strukturirane.

istega razreda.²⁶ Iz te primerjave izhaja, da navedena teoretična teza sovjetske sociologije težko vzdrži empirično kritiko.

Če je v socialistični družbi razlika v dohodkih med posameznimi socialnimi skupinami večja, kot pa je razlika v dohodkih v kapitalistični družbi med kapitalistom in delavcem, nastane empirična možnost, da postane višina dohodka ne samo kriterij za socialno (slojevito), temveč tudi za razredno grupiranje. Na to misel aludira tudi Stanislaw Ossowski, ki pravi: »Ekonomske privilegije in diskriminacije v Sovjetski zvezi nimajo po tam razglašeni doktrini ničesar skupnega z razredno delitvijo: celo velike razlike v dohodkih niso povezane s takimi razmerami, ki bi lahko raztegnjeno skalo socialnih pozicij spremenile v razredno hierarhijo. Mesto v tej skali določa zasluge vsakega posameznika.«

»Vprašanje nastanka novega privilegiranega razreda« — nadaljuje Ossowski — »zaradi naraščajočega razpona na dohodkovni skali sploh ni upoštevano. V tem pogledu se sovjetska teorija glede socialnih struktur v deželi socializma v osnovi odmika od ameriškega pojmovanja: če se Američan odloči, da ima družba razredni značaj, misli pri tem na razredno razvrstitev, ki temelji predvsem — čeprav ne izključno — na dohodku. V Sovjetski zvezi in ljudskih demokracijah ta shema razrednih struktur sploh ne pride v poštev. Sovjetska ideologija uporablja samo dva pojma razreda: Marxovega v odnosu do drugih dežel in Smithovega — v določenem smislu — ko je predmet obravnave njihova lastna družba. Prehod iz sedanje socialistične družbe v brezrazredno družbo ne bo izvršen z nivelizacijo dohodkov, temveč na podlagi ukinitve bistvenih razlik med mestom in podeželjem in na temelju spojitve dveh gospodarskih sektorjev — državnega in kolhoznega — v en sam produkcijski sektor. To je v zvezi s tezo, da predstavlja sodobni razredni sistem v socialistični državi horizontalno ne pa vertikalno razvrstitev.«²⁷

Za socialistično družbo, ki je ukinila privatno lastnino nad sredstvi za proizvodnjo, pomeni višina dohodka pomembnejši kriterij za socialno stratificiranje kot pa izvor dohodka. Če obstajajo razlike v dohodkih, obstajajo s tem tudi razlike v potrošniških možnostih, izrabi prostega časa, stilu življenja, v stališčih in obnašanju. Razlike v dohodkih nujno ustvarjajo določene socialne grupacije. To nam delno kažejo tudi empirične raziskave.

Kakor smo že posebej poudarili, pa je kriterij, ki se opira samo na višino dohodka in potreben delovni čas, vsekakor nezadosten, zato bi mu bilo potrebno pridružiti še druge prvine. Med njimi naj na prvem mestu omenimo le še avtoritetno pozicijo. Ta pozicija bo namreč lahko veljala kot kriterij za določanje socialnega — torej ne razrednega — grupiranja, vse dokler bodo v družbi prisotni elementi oblasti in dokler bodo imele delovne institucije hierarhično strukturo.

²⁶ Stanislaw Ossowski navaja, da se je gibal razpon v dohodkih v Sovjetski zvezi leta 1918 v odnosu 175 do 100, v letu 1950 pa v odnosu 40 do 1. (Ibid., str. 146.) Wright Mills pa navaja naslednje podatke: tisti, ki je imel v ZDA leta 1947 25.000 dolarjev letnih dohodkov, mu je po davčnem prispevku ostalo 17.000 dolarjev, tistemu, ki je imel 50.000 dolarjev, je ostalo še 26.000 dolarjev, tistemu, ki pa je imel 150.000 dolarjev, je pa ostalo le 45.000 dolarjev. (Wright Mills, *Die Menschen im Büro*, str. 126.)

²⁷ Stanislaw Ossowski: *Klassenstruktur im sozialen Bewußtsein*, str. 142 in 143.